

de nieu we stad

de ascetische boodschap
van het ziekenhuisgebouw

Hans Westerveld

Uitgeverij IJzer
Utrecht

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING 11

- 1.1 Gegrepen door een gebouw 11
- 1.2 Vraagstelling en methode 16
 - 1.2.1 Vraagstelling 17
 - 1.2.2 Methode 17
 - 1.2.3 Keuze van de literatuur 20
- 1.3 Hoe is dit boek opgebouwd? 22

2 ZIEK EN GEZOND EN DE ARCHITECTUUR 24

- 2.1 Ziek en gezond: het begin van een zoektocht 24
- 2.2 Ziek en gezond in drie domeinen 26
 - 2.2.1 Het theologisch-filosofisch domein 27
 - 2.2.2 Het politieke domein 30
 - 2.2.3 Het geneeskundige domein 34
- 2.3 Het perspectief van de patiënt 38
- 2.4 Vitruvius: ziek en gezond in de antieke architectuur 39
 - 2.4.1 Het gedachtegoed van Vitruvius 40
 - 2.4.2 De herontdekking van Vitruvius in de renaissance 42
 - 2.4.3 Betekenissen van gebouwen volgens Vitruvius 43
 - 2.4.4 De betekenis van ziek en gezond voor de architectuur 45
- 2.5 Tot besluit 47

3 HET LIJDENDE LICHAAM 48

- 3.1 Pijler 1: de christelijke asceten en het ontstaan van de ascetische theologie 50
 - 3.1.1 Griekse wortels van het ascetisme 50
 - 3.1.2 Plotinus, Origenes en het ontstaan van de ascetische theologie 53

- 3.1.3 Het lichaam 58
- 3.1.4 Het leven van de Heilige Antonius als model voor een ascetisch levende kluizenaar 60
- 3.1.5 De structuur van het individuele ascetisme 65
- 3.2 Pijler 2: de opkomst van ascetische leefgemeenschappen 68
 - 3.2.1 De leerlingen van Origenes 68
 - 3.2.2 Basilius: levensloop, familie en vrienden 70
 - 3.2.3 Het ascetisme van Basilius 72
 - 3.2.4 Ziekenzorg in de ascetische gemeenschappen 74
- 3.3 Pijler 3: keizer en bisschoppen maken de armen zichtbaar 77
 - 3.3.1 Van de lichamen van de asceten naar het lichaam van de armen 77
 - 3.3.2 De retoriek van arm en rijk 80
- 3.4 Pijler 4: assimilatie van de Griekse geneeskunst in de ascetische theologie 81
 - 3.4.1 Galenus als boegbeeld van de medische wetenschap 82
 - 3.4.2 Geneeskunde en het vroege christendom 86
- 3.5 Het ziekenhuis van Basilius 93
 - 3.5.1 Het ontstaan van de Basileias 94
 - 3.5.2 De Nieuwe Stad 98
- 3.6 Na Basilius 102
 - 3.6.1 Organisatiestructuur 103
 - 3.6.2 Kenmerken van het gebouw 104
 - 3.6.3 Constantinopel als het Nieuwe Jeruzalem 104
- 3.7 Tot besluit 105

4 GODS ZIEN EN HET ZIEN VAN GOD 107

- 4.1 Caritas als middel om God te zien 108
- 4.2 Nieuwe spelers 111
 - 4.2.1. De stichtingen en de gilden 111
 - 4.2.2 De universiteiten 112
- 4.3 De zorg tot 1400 114
 - 4.3.1 Ziekte als straf én medicijn 115
 - 4.3.2 Verantwoordelijkheid voor de zorg 116
- 4.4 De ziekten 118
- 4.5 Het ziekenhuis als gebouw 120
 - 4.5.1 De negende eeuw 120
 - 4.5.2 De ruimtelijke opzet van zorggebouwen in de hoge en late middeleeuwen 126

- 4.6 Het altaar van Issenheim 127
- 4.7 Cusanus en zijn hospitaal 135
 - 4.7.1 Een reis naar de Moezel 135
 - 4.7.2 Het leven van Cusanus 136
 - 4.7.3 De beweegreden van Cusanus om een hospitaal te stichten 138
 - 4.7.4 Oog voor de lange termijn 140
 - 4.7.5 Het gebouwencomplex 143
 - 4.7.6 Het klooster als model voor het hospitaal 147
 - 4.7.7 De afzonderlijke onderdelen van het hospitaal 150
- 4.8 *De Visione Dei* 158
 - 4.8.1 *De Visione Dei* en zijn samenhang met eerdere werken van Cusanus 159
 - 4.8.2 *De Visione Dei*, een rondleiding 162
- 4.9 *De Visione Dei* en het hospitaal 168
- 4.10 Tot besluit 171

5 DE EEUWIGE LUCHT: VAN FLUÏDUM NAAR GASMENGSEL 173

- 5.1 Beginnen bij het begin 173
- 5.2 Anaximenes en zijn voorgangers 175
- 5.3 Het hippocratische corpus en de lucht 177
 - 5.3.1 Adem 178
 - 5.3.2 De Heilige Ziekte 180
- 5.4 De levenschenkende kracht van de lucht 183
 - 5.4.1 Het pneuma als de allesbezielende kracht 184
 - 5.4.2 Galenus, een dokter die het pneuma in medische termen duidt 185
- 5.5 De Heilige Geest 186
- 5.6 De lucht in de klassieke en laat-klassieke oudheid, een tussenconclusie 189
- 5.7 De lucht in de moderne tijd 190
 - 5.7.1 Stank als indicatie van gevaar 191
 - 5.7.2 Nieuwe inzichten over de lucht 194
 - 5.7.3 Liefde voor de natuur en het landleven 195
 - 5.7.4 'Ontgeuring' als nieuwe vorm van ascetisme 196
- 5.8 De lucht in de ziekenkamer 196
 - 5.8.1 Introductie van de drie negentiende-eeuwse teksten 197
 - 5.8.2 Gezonde en ongezonde lucht 198
 - 5.8.3 Middelen om slechte lucht te voorkomen 200
 - 5.8.4 Omgaan met ontlasting van de zieke 202

- 5.8.5 Gezondheidsaspecten van woningen en ziekenkamers 203
- 5.8.6 Drie auteurs, drie visies 205
- 5.9 Van ziekenkamer naar ziekenhuis 206
- 5.10 Het Coolsingelziekenhuis 210
 - 5.10.1 Vier ontwerpen 210
 - 5.10.2 Problemen en aanpassingen tijdens de bouw 214
 - 5.10.3 Het paviljoen 215
- 5.11 Het sanatorium 221
 - 5.11.1 Dr. Hermann Brehmer en het sanatorium in Görbersdorf 222
 - 5.11.2 Sanatorium Berghof 227
- 5.12 Luchthuishouding en verborgen machines 232
 - 5.12.1 Het doel van luchtbeheersing in ziekenhuizen 233
 - 5.12.2 De technische laag van een ziekenhuis 233
- 5.13 De luchtkwaliteit op de operatieafdeling 239
- 5.14 Het huis als metafoor 242
- 5.15 Conclusies over de allesdoordringende lucht 245
 - 5.15.1 Bescherming tegen gevaren 245
 - 5.15.2 Ruim baan voor de helende krachten van de natuur 246
 - 5.15.3 Totale afscherming 248
- 5.16 Tot besluit 249

6 HET IJSSELLAND ZIEKENHUIS ALS MACHINE 251

- 6.1 Tekeningen 251
 - 6.1.1 Een eerste impressie 252
 - 6.1.2 De architect en de stramienen 253
 - 6.1.3 De overige adviseurs en de stramienen 256
 - 6.1.4 Detailtekeningen 257
- 6.2 De architect, het bureau en het Nieuwe Bouwen 258
 - 6.2.1 Architect Jan Tennekes en het bureau 258
 - 6.2.2 Het Nieuwe Bouwen 261
- 6.3 Le Corbusier, ascetisme, neoplatonisme en de machine 267
- 6.4 Het 'Existenzminimum' 273
- 6.5 Ernst Neufert en de instrumentalisering van het Existenzminimum 277
- 6.6 Het IJsselland Ziekenhuis bezien in het licht van het Existenz-
minimum 280
 - 6.6.1 Met zo min mogelijk middelen 280
 - 6.6.2 De constructie als machine 283

- 6.6.3 Het ziekenhuis als machine 285
- 6.6.4 De machinemetafoor op vier niveaus 289
- 6.7 Het IJsselland Ziekenhuis als sluitstuk van de wederopbouw 290
 - 6.7.1 De wederopbouw 290
 - 6.7.2 De Wederopbouwwet en het plannen van ziekenhuisvoorzieningen 292
 - 6.7.3 Het IJsselland Ziekenhuis en de ziekenhuisplannen 296
- 6.8 Tot besluit 296

7 DE NIEUWE STAD 299

- 7.1 Het Nyt Hospital als gebouw 300
 - 7.1.1 Laag 0 303
 - 7.1.2 Laag 1 304
 - 7.1.3 Laag 3 en 4 305
- 7.2 Het Nyt Hospital en het IJsselland Ziekenhuis 307
- 7.3 Het ideaal van het Nyt Hospital en de ascetische traditie 308
 - 7.3.1 Het westers ascetisme in het kort 308
 - 7.3.2 Het ideaal en het verhaal van het ontwerp 310
- 7.4 De betekenis van de plek 311
- 7.5 De tuin 312
- 7.6 De patiëntenkamer 314
 - 7.6.1 De plattegrond 315
 - 7.6.2 Het interieur 316
 - 7.6.3 Het uitzicht 319
 - 7.6.4 De lucht 320
 - 7.6.5 De machine 321
- 7.7 Het concept van het Nyt Hospital 323
- 7.8 Conclusies 327

LITERATUUR 333

NOTEN 343